

Mauno Koiviston perintö kantaa -juhlaseminaari 25.11.2023

Pauli Kettunen

Pohjoismainen hyvinvointivaltio Suomessa

Sunnuntaina marraskuun 25. päivänä 1923 sanomalehdet selostivat eduskunnassa edellispäivänä käytyä välikysymyskeskustelua. Sosiaalidemokraatit olivat tehneet maalaisliiton johtamalle hallitukselle välikysymyksen vielä jäljellä olleiden vuoden 1918 punavankien armahtamisesta. Nelituntisessa keskustelussa kahden ryhmän kansanedustajat loistivat poissaolollaan. Ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustajat poistuivat istuntosalista protestina sille, että pääministeri, nivalalainen maanviljelijä Kyösti Kallio, antoi vastauksensa vain suomeksi. Edellisvuoden vaaleissa valitut sosialistisen työväenpuolueen kansanedustajat puolestaan eivät voineet osallistua, sillä heidät oli vähän aiemmin pidätetty ja heitä odottivat tuomiot valtiopetoksen valmistelusta, perusteena sitoutuminen Kommunistisen internationaalien ohjelmaan.

Hallitus ei välikysymykseen kaatunut. Viimeisten vuoden 1918 punavankien armahdukset toteutti Väinö Tannerin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus vuonna 1927. Marraskuun 1923 välikysymyskeskustelusta avautuu kuitenkin näkökulma suomalaisen yhteiskunnan myöhempään muutokseen. Siinä näkyi neljä ristiriitaa, joita sosiologit 1960-luvulla kutsuivat suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuuksiksi.

Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajien ulosmarssi osoitti *suomenkielisten ja ruotsinkielisten* ristiriitaa. Maalaisliiton uusi asema johtavana hallituspuolueena antoi poliittista latausta *maalaisten ja kaupunkilaisten* jaolle. Välikysymyksen aihe, sisällissodan seurausten käsittely, koski sen hetken syvintä vastakkainasettelua, jakoa *työväestön ja porvariston* leireihin. Kommunistiedustajien poissaolo puolestaan osoitti, että samaan aikaan kun monet vuoden 1918 valkoisista voittajista halusivat hävittää kaiken sosialismiin vivahtavan, sosiaalidemokraatit ja kommunistit kuitenkin sijoittuivat vuoden 1919 jälkeiseen tasavaltaan eri tavoin ja hahmottui neljäs perusvastakohtaisuus, vastakkainasettelu *kommunistien ja muiden* välille.

Nämä ristiriidat loivat suomalaisen yhteiskunnan muutosdynamiiikkaa. Sata vuotta sitten syntynyt Mauno Koivisto vaikutti elämäntyöllään sen hallitsemiseen ja suuntaamiseen. Toisellakin tavalla hän kuului suomalaisen yhteiskunnan muutosdynamiiikan toimeenpanijoihin. Hän edusti omalla elämänurallaan sosiaalisen nousun muutosvoimaa. Esitän seuraavaksi ensin näkökohtia tämän muutosvoiman merkityksistä kehityskulussa, jota voimme kutsua pohjoismaisen hyvinvointivaltion

rakentamiseksi Suomessa. Jatkan sen jälkeen siihen, miten yhteiskunnallisia ristiriitoja kätkeneet tai ilmaisseet, kärjistäneet tai säännelleet pyrkimykset suuntasivat tätä kehityskulkua, ja luonnehdin tältä kannalta yleispiirtein Mauno Koiviston ajattelua, jota jo tähän asti valmistuneet Tapio Bergholmin elämäkertatutkimuksen osat monipuolisesti valaisevat.

Sosiaalisen nousun muutosvoima

Sosiaalipoliitiikan professori Heikki Waris, sittemmin Koiviston väitöskirjan kriittinen esitarkastaja, julkaisi vuonna 1948 kirjan *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Teoksen päätti kuvaus jo tapahtuneesta valtavasta muutoksesta:

”Sadan vuoden kuluessa on tapahtunut täydellinen muutos. Suomalainen yhteiskunta on kehittynyt byrokratiasta demokratiaan. Se ei ole kansanvaltainen ainoastaan muodollisesti, niin että valtiollinen valta, äänestys-oikeus kuuluu kaikille täyskasvaneille, vaan demokraattinen siinä syvemässä mielessä, että johtavaan asemaan yhteiskunnassa ja sen henkisesti ylimpään, luovaa työtä tekevään kerrokseen jatkuvasti kohoaa uusia vereksiä voimia kansan syvistä kerroksista ja ulkonaisesti vaatimattomista oloista.”

Ja muutos näytti kiihtyvän:

”Elinkeinollisen rakanteen muutos, entisestään kiihtynyt teollistumissuunta, agraarireformin uusi, syvälle omistussuhteisiin käyvä vaihe, koulunkäynnin edellytyksiä tasoittavat muutokset, kaikki näyttävät olevan lisäämässä muutoksen vauhtia. /---/ Tällaisessa dynaamisessa yhteiskunnassa yksilölliset pyrkimykset ja mahdollisuudet voivat päästä oikeuksiinsa ja yhteiskunnan kehitystä ohjaamaan aivan toisessa mitassa kuin entisessä staattisessa yhteiskunnassa.”

Waris ei sivuuttanut juuri käytyjen sotien aiheuttamia menetyksiä ja pitkäaikaisia vaikutuksia. Sotavuodet ja kirjoittamisajankohdan ongelmat – evakkojen sijoittaminen, sotakorvaukset, epävarmuus Suomen kansainvälisestä asemasta ja yhteiskuntajärjestelmästä – eivät kuitenkaan olleet hänelle katkos muutoksessa. Sota-ajan kokemukset olivat kansainvälisesti vahvistaneet uutta, tieteelliseen tietoon perustuvaa sosiaalipoliittista ajattelua, ja sitä Waris halusi opettaa ja toteuttaa. Valtion varmistama sosiaalinen turvallisuus ja työnantajien ja työntekijöiden edut yhteensovittava sopimusjärjestelmä antaisivat kehykset muutokselle. Yhtäältä yksilölliset pyrkimykset toteutuisivat yhä täydellisemmin, toisaalta yksilöllisiä ominaisuuksia, työkykyä ja sopeutumiskykyä käsiteltäisiin entistä tieteellisemmin ja tehokkaammin. Edistyksen voimia edustivat ne, joilla oli tahto ja kyky

kohota yhteiskuntaluokasta toiseen. Sosiaalisen nousun väyliä avasi poliittinen toiminta, joka oli jo nostanut johtavaan asemaan talonpoikia ja työläisiä, ja ennen kaikkea koulutus, jonka avulla opinhaluinen ja lahjakas saattoi kohota ruumiillisesta työstä henkisen työn tekijäksi.

Mauno Koivisto oli loistava esimerkki. Sodasta palattuaan ja työpaikkoja kierreltyään turkulainen työmies aloitti oppikouluopinnot iltakursseina vuonna 1945, ”tempautui”, näin Bergholm valintaa luonnehtii, sosiaalidemokraattiseen järjestötoimintaan syksyllä 1947 ja suoritti ylioppilastutkinnon ansiotyön ja poliittisen aktivismin rinnalla keväällä 1949. Harvinainen tämä esimerkki kuitenkin oli, myös ylioppilaiksi yltäneen pienen vähemmistön joukossa.

Tasa-arvon ja demokratian periaatteet saivat koulutuspolitiikassa toisen maailmansodan jälkeen aiempaa vahvemman sijan. Vasemmistopuolueet, kommunistien ja vasemmistososialistien perustama Suomen kansan demokraattinen liitto sekä Suomen sosialidemokraattinen puolue, asettivat 1940-luvun lopulla tavoitteekseen sen, mitä alettiin myöhemmin kutsua peruskouluksi. Tämä oli myös Koivistolle keskeinen tavoite, kun hän selvitteli sosiaalidemokratian aatesisältöä vuonna 1960 kirjasessa *Laajempaan kansanvaltaan*. Käsityksissä luokkajaon ja koulutuksen yhteydestä oli kuitenkin jatkuvuutta, ei ainoastaan asemiaan vaalineen koulutetun eliitin vaan myös työväestön ja maalaisväestön keskuudessa. Syvään juurtuneen ajattelutavan mukaan koulujärjestelmän kuului mukautua ruumiillisen ja henkisen työn jakoon, joka vastasi yksilöllisten kykyjen ja taipumusten eroja ja jatkui sukupolvesta toiseen. Tästä näkökulmasta tasa-arvon edistäminen rajoittui siihen, että alempien yhteiskuntaluokkien ja syrjäseutujen lasten joukossa olleille ”lahjakkuusreserveille” oli avattava tie korkeampaan sivistykseen ja vanhempiensa yhteiskuntaluokasta irtautumiseen.

Peruskoulun toteutuminen 1970-luvulla oli voitto yksilölliseen sosiaaliseen nousuun keskittyneistä muutosvisioista. Uudistusta ohjasi hyvinvointivaltiollinen ajattelutapa, jossa yhteiskunnallista muutosta tarkasteltiin suunnittelutiedolla ohjattavina, itseään vahvistavina prosesseina. Koulutuksen sosioekonomisen ja alueellisen tasa-arvon lisääminen kohottaisi yleistä koulutustasoa, mikä edelleen edistäisi tasa-arvoa, yhtäältä luomalla edellytyksiä kansantalouden kasvulle ja siirtymälle korkeamman tuottavuuden työtehtäviin, toisaalta kasvattamalla kriittisiä kansalaisia ja luomalla siten edellytyksiä yhteiskuntaa muuttavalle poliittiselle toiminnalle.

Rakennemuutos ja perusvastakohtaisuudet

Siihen aikaan kun Heikki Waris kuvasi jo tapahtunutta ”täydellistä muutosta”, ja vielä 1950-luvulla, Suomen sosiaalisen rakenteen ja poliittisten kamppailujen avainhahmo oli kansakoulun käynyt

pienviljelijä-metsätyömies. 1980-luvulle mennessä vastaavaan asemaan oli noussut hyvinvointivaltion hoito-, hoiva- tai opetustehtävässä työskentelevä pitkälle koulutettu mutta matalapalkkainen naispuolinen toimihenkilö.

Suomessa suuret rakennemuutokset ovat alkaneet myöhään, myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa, mutta toteutuneet hyvin nopeasti. Sotienjälkeinen asutustoiminta lisäsi edelleen pientiloja ja laajensi pienviljelijäin kerrostumaa, mikä tuli padonneeksi sosioekonomista ja alueellista muutosta. Se purkautui 1960-luvulla, kun metsätöiden varassa eläneet Itä- ja Pohjois-Suomen pienviljelijät tai heidän perillisensä muuttivat Etelä-Suomen asutuskeskuksiin ja Ruotsiin. Hyvinvointivaltio rakentui pyrkimyksissä hallita tätä ”unohdetun kansan” protestoimaa muutosta ja siihen liittyntä suurten ikäluokkien taivalta kouluvuosien läpi työelämään, perheenäideiksi ja -isiksi ja ennen pitkää eläkeaikansa ennakoijiksi. Muuttoliikkeen ohjauskeinoihin kuului aluerakentaminen ja modernit lähiöt, yhtenä innovaattorina Helsingin työväen säästöpankin johtaja Mauno Koivisto.

Kun sosiologit Erik Allardt ja Antti Eskola 1960-luvulla puhuivat suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuuksista, nämä kiinnostivat heitä juuri yhteiskunnallisen muutoksen ulottuvuutena. Suomenkielisten ja ruotsinkielisten, maalaisten ja kaupunkilaisten, työväestön ja porvariston, kommunistien ja muiden vastakkainasetteluissa oli sitkeää jatkuvuutta, mutta nekin olivat muuttuneet merkityksiltään ja vaikutuksiltaan.

Suomenkielisten ja ruotsinkielisten vastakkainasettelu oli lientynyt siitä, mitä se oli ollut ennen sotia. Kasvavalle suomenkieliselle enemmistöllekin ruotsin kieli oli side pohjoismaisuuteen, joka oli sekä tapa kuulua länteen että mittapuu arvioida suomalaisen yhteiskunnan uudistustarpeita. Maaseudun ja kaupungin jako oli saanut sisällissodan jälkeen vahvan poliittisen latauksen siitä, että valkoiset voittajat ja ennen muuta maalaisliitto halusivat rakentaa yhteiskuntarauhan talonpoikaisen kansan varaan ja eristää kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa näkemänsä uhat. Suomessa toteutui kuitenkin 1930-luvun lopulla se, mihin Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa jo vähän aiemmin päädyttiin johtopäätöksenä 1930-luvun suuresta talouslamasta ja demokratian uhasta: ”työmiehen ja talonpojan” eli sosiaalidemokraattien ja agraaripuolueen yhteistyö. Vuonna 1937 aloitettu sosiaalidemokraattien, maalaisliiton ja kansallisen edistyspuolueen hallitusyhteistyö ylitti vuoden 1918 punaisen ja valkoisen perinnön jaon ja siten myös työväen leirin ja porvarillisen leirin vastakkainasettelun.

Työmiehen ja talonpojan yhteistyö ei ollut Suomessa samanlainen askel sosiaalidemokraattien tiellä valtaan kuin Ruotsissa ja Norjassa. Maalaisliitto, vuodesta 1965 keskustapuolue, pysyi vahvana sisä- ja ulkopoliitikassa ja pitkään myös erilaisten modernisaatiovisioiden kamppailussa. 1950-

luvulla maalaisliiton politiikkaa ohjasi näky nopeasti uudenaikaistuvasta mutta pysyvästi maaseutuvaltaisesta Suomesta. Tämä osaltaan pohjusti vaikeita ongelmia, joita vasemmiston ja keskustan yhteishallitusten valtiovarainministeri ja pääministeri Koivisto joutui vuosina 1966-1970 ratkomaan: maaltapakoa ja maatalouden ylituotantoa.

Ennen sotia myös sosiaalidemokraatit saivat pääosan kannatuksestaan maaseudulta.

Sotienjälkeisinä vuosikymmeninä SDP profiloitui asutuskeskusten työväestön ja kuluttajaväestön puolueeksi ja teollistuvan ja kaupungistuvan Suomen rakentajaksi. Se kamppaili ja teki kompromisseja tulonjaosta ja yhteiskuntapoliittisista reformeista maataloustuottajien ja teollisuustyönantajien edustajien kanssa, ja sotia edeltäneestä suuresti vahvistunut ammattiyhdistysliike oli sen kanssa väliin sopuisammassa, väliin riitaisammassa yhteisrintamassa.

1930-luvun skandinaavisiin luokkakompromisseihin kuului työmarkkinoiden neuvottelu- ja sopimusjärjestelmän vahvistaminen. Suomessa tämä ei vielä tuolloin toteutunut, vaan teollisuustyönantajat myöntivät varsinaisen työehtosopimusjärjestelmän rakentamiseen vasta sotien jälkeen. Ammattiyhdistysliike oli osapuolena työmarkkinoiden eturistiriidassa, mutta kytkeytyi työväenliikkeen osana myös poliittisiin jakoihin, yhtäältä työväenliikkeen ja porvarillisen tai ei-sosialistisen Suomen, toisaalta kommunistien ja muiden vastakkainasetteluun. Yhteen kietoutuneina nämä molemmat vastakohtaisuudet motivoivat myös nuoren Mauno Koiviston kommunisminvastaista ammattiyhdistysaktivismia. Kuten Bergholmin kirjasta näemme, ”kiihkeän Koiviston” antikommunismi ei kohdistunut siihen, että kommunistit tavoittelivat sosialismia, vaan siihen, ettei se ollut kansanvaltaista kuten sosialismin piti olla.

Kommunistit kansallisessa integraatiossa

Pohtiessaan suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuuksia 1960-luvun sosiologit kiinnittivät päähuomion kommunistien ja kaikkien muiden vastakkainasetteluun. Kommunistien asema oli sotien jälkeisessä ”toisessa tasavallassa” hyvin erilainen kuin ”ensimmäisessä”. Kuitenkin kommunistien ja muiden ristiriita näytti kaikkein sääntelemättömimmältä perusvastakohtaisuudelta.

Suomi erosi muista Pohjoismaista siinä, että täällä oli suuri kommunistinen liike. Toisen maailmansodan jälkeinen Suomi poikkesi kuitenkin, kuten Risto Alapuro on korostanut, myös niistä Länsi-Euroopan maista, joissa kommunistinen liike oli vahva, Italiasta ja Ranskasta, sillä vasemmistosivistyneistö oli Suomessa heikko, paljolti vuoden 1918 perua. Sodanjälkeisen poliittisen murroksen läpi pysyi vahvana konservatiivinen kristillis-isänmaallinen kansallisen yhdenmukaisuuden vaatimus, jota keskeiset instituutiot – koulu, kirkko, armeija, yliopisto – tukivat.

1960-luvun kulttuurinen murros sukupolvikapinoineen ravisteli instituutioita ja kyseenalaisti yhdenmukaisuuden vaatimuksen. Juuri yhdenmukaisuuden paineen alentamista ja ristiriitojen tunnustamista kansallinen integraatio edellytti modernisoituvassa, syvenevän työnjaon yhteiskunnassa, näin Allardt päätteli Émile Durkheimin ja Ralf Dahrendorfin teorioiden tuella. Kansallisen integraation näkyvimpään ongelmaan, kommunistien pysyväksi osoittautuneeseen vahvaan kannatukseen, näytti olevan tarjolla muukin ratkaisu kuin se, että sosiaalidemokraatit kukistaisivat ns. teollisuuskommunismia ja maalaisliitto ns. korpikommunismia. Ja pyrkimys vetää kommunistit kansallisen integraation sisälle sopi Urho Kekkosen hallitsemistapaan.

Muiden oli muutettava suhtautumistaan kommunisteihin, mutta myös kommunistien muihin. Kyse ei ollut vain uudistus- ja palkankorotusvaatimusten jyrkkyydestä, vaan myös kommunistien erityissuhteesta Neuvostoliittoon. Heille Neuvostoliitto oli muutakin kuin suurvalta, jonka turvallisuusintressit pienen naapurivaltion oli otettava huomioon, ja muutakin kuin naapuriystävyyden erilainen osapuoli. Monet muutkin kuin kommunistit odottivat, että kapitalismista edettäisiin sosialismiin, mutta kansainvälisen kommunismin perusoppi, proletaarinen internationalismi, vaati tunnistamaan, että Neuvostoliitto ja sen kommunistinen puolue johti tätä maailmanhistoriallista siirtymää. Tästä juontui sosiaalidemokratian erityinen jännite suhteessa Neuvostoliittoon. Läntisen demokraattisen sosialismin voimana sosiaalidemokratia uhkasi proletaarista internationalismia, myös silloin, kun sosiaalidemokraatit olivat kommunistien kanssa yhteistyössä.

Sosiaalidemokraattinen puolue oli 1950-luvun lopulla ajautunut hajaannukseen ja umpikujaan, ja tämä näytti vaativan muutosta suhteissa Kekkoseen ja Neuvostoliittoon. Mauno Koivisto oli yksi muutoksen toteuttajista. Tärkeäksi nousi vasemmistoyhteistyö. Kuusikymmenluvun jälkipuolella tehtiin Koiviston myötävaikutuksella ratkaisuja, jotka kiinnittivät kommunisteja kansalliseen päätöksentekoon: vasemmiston ja keskustan yhteishallitukset vuodesta 1966 ja vuonna 1968 aloitetut laajat tulopoliittiset sopimukset, joissa sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhdessä eheyttämä ammattiyhdistysliike oli keskeinen joskin sisäisesti riitaisa toimija. Nämä ratkaisut kuitenkin myös hajottivat kommunistien rivejä ja heidän hallitsemaansa kansandemokraattista liikettä. Tähänkin sisältyi suomalainen erikoisuus. Siitä nuoren polven vasemmistolaisuudesta, joka oli lähdöltään läntistä opiskelija- ja sivistyneistöradikalismia ja kotoista kapinaa konservatiivisia yhdenmukaisuusvaatimuksia vastaan, merkittävä osa – tosin vain osa – ohjautui Moskovalle ja proletaariseen internationalismille uskolliseen kommunistisen puolueen vähemmistösiipeen.

Pohjoismainen viitekehys

Idän ja lännen vastakkainasettelun ja ydinsodan uhan lientyessäkin blokkirajat pysyivät ja vaikuttivat myös taloudelliseen integraatioon. Pohjoismaisen talousyhteistyön hankkeen kaatuminen oli Koivistolle suuri pettymys hänen ensimmäisellä pääministerikaudellaan. Nordekin kohtalo osoitti rajoja mutta ei vähentänyt pohjoismaisen viitekehysten merkitystä yhteiskunnallisten ongelmien ja ratkaisujen määrittelyissä.

Hyvinvointivaltiosta puhutaan nykyisin paljon enemmän kuin sitä rakennettaessa. Sitä on 1990-luvulta lähtien kuvattu kansalliseksi saavutukseksi, jota globaalin talouskilpailun vaatimukset ja uusliberalismi uhkaavat. Uhat ovat todellisia, mutta nykymuutoksia kirkastetaan usein yksioikoisten menneisyyden kuvien avulla. Pohjoismaissakaan hyvinvointivaltiot eivät syntyneet selväpiirteisen projektisuunnitelman toteutumina, vaan ristiriitaisten etujen ja näkemysten sekä tutkimustietoon perustuvan suunnittelun yhteistuloksena. Vahvat kansallisten kompromissien ja solidaarisuuden instituutiot syntyivät yhteiskunnissa, jotka olivat suuresti riippuvaisia viennistä ja maailmanmarkkinoista ja alttiita maailmantalouden suhdannevaihteluille ja kriiseille.

Pohjoismaiset ja laajemmin läntiset hyvinvointivaltiot rakennettiin aikana, jota itäblokin ja Neuvostoliiton hajottua ryhdyttiin kutsumaan kylmän sodan ajaksi – sitä ennen ”kylmä sota” oli tarkoittanut idän ja lännen vastakkainasettelun kärjistyneimpiä vaiheita tai jyrkimpiä asenteita. Erilaiset tulevaisuudenvisiot kamppailivat keskenään – neuvostokommunismiin ja amerikkalaisen kapitalismin lisäksi myös niistä poikenneet sosialistiset ja kapitalistiset visiot ja kolmannet tiet – ja kytkeytyivät erilaisiin taloudellisiin etuihin ja päivänpoliittisiin pyrkimyksiin.

Sosiaali- ja koulutuspoliittisia uudistuksia voitiin perustella tai vastustaa askelina sosialismia kohti, ja niihin voitiin myöntyä sosialismin torjumiseksi. Koivisto kuului jo 1950-luvulla niihin harvoihin suomalaisiin sosiaalidemokraatteihin, joilla oli teoreettistakin kiinnostusta sosialismin ja hyvinvointivaltion suhteeseen. Hyvinvointivaltiolle voitiin löytää perusteluita myös siitä, että yhteiskuntajärjestelmien kilpailu näytti vahvistavan ihmiskunnan pyrkimystä talouskasvuun. Pekka Kuusi päätteli vuonna 1961 ilmestyneessä kirjassaan *60-luvun sosiaalipolitiikka*, että Suomen sijainti teki talouskasvun erityisen pakottavaksi kansalliseksi välttämättömyydeksi. Pysyäksemme hengissä kahden erityisen kasvutahtoisen ja -kykyisen yhteiskunnan, Ruotsin ja Neuvostoliiton, välissä ja välttyäksemme menettämästä niille työvoimaamme ”me olemme tuomitut kasvamaan”. Se, mikä oli välttämätöntä, oli onneksi mahdollista: ”Kansanvalta, sosiaalinen tasoitus ja taloudellinen kasvu näyttävät nyky-yhteiskunnassa kytkeytyvän onnellisella tavalla toisiinsa.” Sosiaalipolitiikka vapauttaa ihmisten tuottavia voimavaroja ja edistää näin talouskasvua, mikä taas

luo uusia edellytyksiä sosiaalisen tasa-arvon edistämiseksi, sosiaaliselle kansanvallalle, kuten Kuusi hyvinvointivaltion käsitettä käyttämättä asian ilmaisi.

Kuusen kansallisen välttämättömyyden retoriikassa näkyi politiikan oikeuttamisen tapa, jolle suomalaisten historialliset kokemukset ovat antaneet erityistä voimaa: politiikka on lähimpänä ihannettaan silloin, kun sisäisellä tahdolla vastataan ulkoa määräytyviin kansallisiin välttämättömyksiin. Tähän on liittynyt vaatimus yhteisestä sitoutumisesta ennalta määriteltyyn kansalliseen etuun, selvimmin muttei pelkästään ulko- ja turvallisuuspolitiikassa.

Vientiteollisuudella on ollut voimaa esittää omat etunsa kansallisina etuina, näin oli erityisesti silloin kun se perustui metsiin ja metsistä saadut tulot pitivät yllä myös maaseudun elinvoimaa. Tämä voima ilmeni osaltaan siinä, että Kuusen kirjan jälkeenkin vaikutusvaltaisena pysyi perinteinen näkemys sosiaalipolitiikan ja talouden suhteesta: sosiaaliturva ja julkiset palvelut kustannuksina, joille valtion ja kuntien talous sekä vientiteollisuuden kilpailukyky asettavat rajat.

Kuitenkin myös suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisessa vaikutti ja vahvistui pohjoismainen luottamus siihen, että lisääntyvä sosiaalinen tasa-arvo, laajentuva demokratia ja talouskasvu tukivat toisiaan. Teoreettista tukea antoi esimerkiksi Kuuselle ruotsalainen sosiaalidemokraattinen taloustieteilijä Gunnar Myrdal. Köyhyyden, epätasa-arvon ja ”alikehityksen” noidankehä voitiin tarkoituksenmukaisella politiikalla kääntää hyväksi kehäksi. Tämä edellytti ongelmia ennakoivaa ja ennalta ehkäisevää suunnittelua, jossa otettiin huomioon erilaiset intressit ja koordinoitiin eri politiikkalohkoja. Myrdal oli jo päätyneet – ja Kuusi päätyi myöhemmin – hyvinvointivaltion kansallisten rajojen kriitikoksi, vaatimaan pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa toteutuneen kansallisen solidaarisuuden laajentamista globaaliksi.

Suomalaisessa 1960-luvun alun keskustelussa yhteiskuntapolitiikan käsite nousi tarkoittamaan eri elämänalueilla tehtävien reformien koordinoitua tarkoitamattomien seurausten hallitsemiseksi ja kustannusten hillitsemiseksi. Käsitteen käyttöä edisti Kuusen tavoin myös Koivisto, taloustieteellistä ajattelua uudistaneen ns. O-ryhmän jäsen ja vuonna 1961 perustetun Yhteiskuntapoliittisen sos.dem. yhdistyksen aloitteentekijä. Ensimmäisen pääministerikautensa lopulla, vuoden 1970 alussa, hän kirjallisuuslehti Parnassoon kirjoittamassaan Yrjö Ahmavaaran *Yhteiskuntatieteen kyberneettisen metodologian* kirja-arvostelussa luonnehti ”valtiojohtoista yhteiskuntapolitiikkaa”, jota oli toteutettu vuonna 1966 alkaneena vasemmistoenemmistöisen eduskunnan ja hallituksen aikana. Se oli syntynyt ”oppositioliikkeenä niitä vastaan, jotka ilman tutkimuksiakin tiesivät mikä oli kulloinkin totuus” ja jotka ”kavahtivat kaikkea suunnittelua”, ja ”reaktiona osittaisratkaisuja vastaan, erilaisten tavoitteiden erillispainottamista vastaan, otettujen sosiaalisten edistysaskeleiden ajoittaisia purkamisoperaatioita vastaan”. Ja ”määrätietoista

yhteiskuntapolitiikkaa” oli jatkettava niin, että hylätään henkistä pahoinvointia aiheuttava ”pelkän määrällisen kasvun tie” ja suuntaudutaan ”laadullisen kasvun ja muutosten tielle”.

Koiviston ajattelu muuttui, mutta siihen iskostui yhdistelmä tutkimustiedon varaista suunnitelmallisuutta ja tulevaisuuden epävarmuuden ja ristiriitojen tunnustamista. Sosiologi Koivistolle oli 1950-luvulla selvää, ettei kommunistinen kiihotus riittänyt selittämään hänen tutkimiaan Turun sataman ristiriitoja. Ristiriitoja voitiin lieventää, muttei poistaa. Tässä voi nähdä kritiikkiä sellaista isänmaallisuutta kohtaan, joka kansallista yksimielisyyttä vaatimalla varjeli vahvempien valta-asemia, siihen Väinö Linna iski historiallisilla romaaneillaan. Kritiikin kohteena oli myös sellainen sosialistinen näkemys, jonka mukaan historiallisten lainalaisuuksien tuloksena, niitä oikein tulkitsevan puolueen johdolla, syntyy ristiriidaton yhteiskunta. ”Ajatus ristiriitojen poistamisesta on sillä tavoin vaarallinen, että kun arkista konfliktia tarpeeksi poistetaan, niin saadaan jättiläiskonflikti”, presidenttiehdokas Koivisto vastasi vuoden 1982 alussa hänen sosialisminsa laatu tiivanteelle Helsingin Sanomien toimittajalle. Ristiriitojen kätkemisestä ja poistamisesta varoittamalla Koivisto ilmaisi epäluuloaan kaikkia niitä kohtaan, jotka kertoivat edustavansa yleistä etua ja oikeata politiikkaa.

Kansallinen ja kansainvälinen solidaarisuus

Kun Koivisto puhui viimeisen kerran eduskunnalle maaliskuun 1. päivänä 1994, päivässä oli muutakin dramatiikkaa kuin tasavallan presidentin vaihtuminen. EU-jäsenyysneuvottelut saatiin päätökseen saman päivän iltana, Martti Ahtisaaren kauden alettua. Ajankohdan nykyisyyttä oli myös suuri työttömyys laman vielä jatkuessa. Puheensa alussa Koivisto kehysti sanomansa: ”Meillä on kansakuntana yhteisesti tavoiteltavia asioita, mutta meillä on myös poikkeavia käsityksiä ja vaikeasti yhteensoviteltavia, ristiinkäyviä etuja. Näin on oleva vastaisuudessakin.” Ristiriitojen ei kuitenkaan tarvinnut estää solidaarisuutta, vaan tätä oli laajennettava. Arvioituaan Suomen paikkaa ”uudessa Euroopassa” ja muutosten maailmassa Koivisto päätteli: ”Meidän tulee osoittaa paljon sisäistä ja kasvavassa määrin kansainvälistä solidaarisuutta.” Talouskasvuun keskittyvä kansallinen politiikka oli ollut aiemmin tarpeen elintason kohottamiseksi, työvoiman työllistämiseksi ja pitämiseksi omassa maassa sekä Suomen ulkoisen aseman vahvistamiseksi. Enää talouskasvu ei ollut riittävä ratkaisu edes työttömyysongelmaan. Ja vielä enemmän: ”Nyt tunnustamme, että taloudellisella kasvulla on luonnonvarojen niukkuuden ja luonnon tasapainon asettamat rajat. Tunnustamme kansainvälisen solidaarisuuden asettamat rajoitukset teollisuusmaiden taloudellisen hyvinvoinnin kehittämiseksi ja suurten elintasoerojen aikaansaamat pulmat valtakuntien rajoilla.”